

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42-8

Primljeno: 24.11.2006.

OPORUKE “TRISTA VICA UDOVICA”: IZ LOPUDSKE SVAKODNEVICE U DRUGOJ POLOVICI 16. STOLJEĆA

SLAVICA STOJAN

SAŽETAK: Lopudske ženske oporuke svjedoče povijesno uporište i vjerodostojnost drevne krlatice “trista Vica udovica”, uvjetovane ovisnošću o moru i njegovim izazovima, ali i iskustvom nemirnih povijesnih vremena u kojima su se našli žitelji ovog otoka. U njima se otkrivaju oporučiteljice kao neovisne nositeljice i kreatorice obiteljskog života, kao glavarice kuća, posjednice i poduzetnice i njihova samosvojna uloga u toj otočkoj sredini.

Uvod

Arhivska serija *Testamenta Notariae* Državnog arhiva u Dubrovniku sadrži 350 testamenata s otoka Lopuda od ukupno 4.668 testamenata iz 16. stoljeća. Broj lopudskih testamenata izraženiji je u drugoj polovici 16. stoljeća, kada od ukupno 1.920 testamenata s teritorija Dubrovačke Republike 220 dolazi s otoka Lopuda, što je gotovo 12% svih testamenata središnje kancelarije Dubrovačke Republike.¹ Na prvi je pogled uočljiv veliki broj lopudskih ženskih testamenata, osobito u drugoj polovici 16. stoljeća. Na 64 muška testamena dolazi u tom razdoblju 168 ženskih testamenata. Ta pojava nije uobičajena za druga područja Republike, kao ni za gradsko središte, gdje prevladavaju testamenti

¹ Ovdje nisu uračunati testamenti s otoka Lastova ni testamenti upisani u registar stonske kancelarije.

domaćina obitelji i njihovih muških potomaka, a tek u manjem broju javljaju se oporučiteljice, obično udovice plemića i bogatijih građana, te još rjeđe oporuke žena iz nižeg staleža.²

Lopudske oporuke, kao uostalom i oporuke iz drugih područja Dubrovačke Republike i samoga Grada, ostavljali su pripadnici svih društvenih slojeva, kao izraz želje i iskazivanja slobodne volje, pa stoga one predstavljaju jednostrano, izričito i osobno očitovanje čovjeka suočena s blizinom smrti. U času oporučivanja testator je morao biti pri punoj svijesti te svoju posljednju volju iskazati promišljeno, bez prisile i prijevare, što potvrđuje uvodna formula svakog testamenta koja je slijedila nakon pobožnog zaziva i podsjećanja na riječi iz Matejeva Evanđelja (Mt. 25, 13): "...bdižite, jer ne znate ni dana ni časa!"

Forme oporuke mogle su biti pismene i usmene, odnosno privatne i javne. Javna se sastavljala i potpisivala u pisarnici notarijata, dok su privatne sastavljane kod kuće u prisustvu svjedoka, najčešće župnika i susjeda. Usmene oporuke ili pak samo naglasci tih oporuka priopćavali su se užim članovima obitelji, odnosno osobito bliskim ljudima.³ Oporuke su pisane talijanskim jezikom, koji je bio globalni jezik toga vremena, premda ih ima nekoliko napisanih u cijelosti i latinskim jezikom. Pojedine oporuke u inozemstvu umrlih Lopudana sastavljene su na latinskom jeziku uz talijanski prijevod, a karakterizira ih strogo formulaičan jezik, za razliku od oporuka koje su sastavljene "kod kuće" i u kojima se može naslutiti tijek oporučiteljevih misli. U spomenutom razdoblju nema ni jedne lopudske oporuke napisane na hrvatskome jeziku.

Pismene oporuke ponekad su dopunjavane i usmenim dijelovima, za čije je izvršenje odgovarao onaj kome se oporučitelj obratio tom usmenom preporukom. Iako je eshatokol i tijek pisanja oporuke bio ponajprije protokolarne naravi, u njemu se osjeća i intervencija oporučitelja, koja otkriva njegov emotivni stav prema bolesti, blizini smrti, prema bližnjima, prema nepromišljenim

² Što se tiče broja stanovnika na otoku Lopudu toga vremena, postoje u historiografiji oprečna mišljenja, između onih koji smatraju da je Lopud brojio 14 tisuća stanovnika i umjerenijih mišljenja o 4, odnosno najviše 6 tisuća stanovnika u vrijeme najjačeg gospodarskog zamaha. O tome vidi: Vicko Lisićar, *Lopud, historički i savremeni prikaz*. Dubrovnik: Dubrovačka hrvatska tiskara 1931: 31-34.

³ Pere Budva s Lopuda, udovica Ivana Kristova, s majkom se usmeno dogovorila o pojedinosti- ma oko oporuke ostavivši majci svoj miraz, a muževljevu imovinu podijelila je sinovima. Vidi u: *Testamenta de Notaria* (dalje: *Test. Not.*), ser. 10, sv. 43, f. 70, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD). Oporuka je objavljena 1. srpnja 1570. godine.

potezima koje je učinio za života, njegov odnos prema radu, stjecanju i trošenju, kao i neizvjesnosti zagrobnog života.⁴

Sadržaj tih slojevitih izvora bio je prije svega ekonomske naravi, ali su oni pored toga ispunjeni emocijama i asocijacijama iz života, te religioznim i milosrdnim motivima. Oporučni legati marginalnim skupinama bili su rasprostranjeni u to vrijeme po cijeloj Europi. I lopudski pobožni i milosrdni oporučni aspekti sastojali su se u legatima naslovljenima na ubožnice, bratovštine i sirotinju, te u brizi oporučitelja o izvanbračnoj djeci i neudanim djevojkama.

Kao što stanovnici Grada i prigradskih područja ostavljaju desetine i prvine trima crkvama u Gradu: Velikoj Gospi, Gospi od Danača i crkvi sv. Vlaha, tako žitelji Lopuda tu vrstu nadarbine najčešće ostavljaju lopudskim crkvama i bratovštinama Gospe od Šunja, Gospe od Spiljice i crkvi sv. Nikole na Igalu, ali i drugim crkvama. Antun Andrijin Zelenko, oporukom koja je sastavljena u njegovoj kući u Lopudu, uz prisutne don Petra Palikuću i Andriju Fiorija, brijača, zahtijevao je da ga pokopaju u crkvi sv. Marije od Spiljice, a desetine i prvine razdijelio je sv. Mariji od Šunja, sv. Ivanu Krstitelju i kapelici sv. Matije na mulu.⁵ Kad su posrijedi lopudske ženske oporuke (rjeđe muške), prvine i desetine daruju se i dubrovačkim hospicijima, najčešće ustanovi *Domus Christi*, što je neuobičajeno za testamente drugih dubrovačkih područja, u kojima se desetine i prvine ostavljaju isključivo crkvama. Mnogi Lopudani, kao i dubrovački građani, ostavljaju desetine i prvine uobičajenim dubrovačkim crkvama: Velikoj Gospi, Gospi na Dančama i sv. Vlahu, no, vjerojatno je ipak riječ o Lopudanima koji su veći dio života ili barem njegov završetak proveli unutar dubrovačkih zidina.

Lopudski testamenti na osobit način otkrivaju odnose unutar obitelji, prije svega odnos žene prema mužu i obratno, odnos roditelja prema djeci i djece prema roditeljima, prema snahama, unučadi i nećacima, prema braći i sestrama, kao i prema kućnoj posluži. Marija, udovica Andrije Pikuta, umrla je u dubrovačkom *hospitalu*, ali je željela biti pokopana u crkvi Gospe od Šunja. Izjavila je da je vrlo mlada ostala udovicom sa dva sina, tada posve mala dječaka, te da bi umrla od gladi da joj nije pomagao brat svećenik. Zato je tome bratu preporučila skrb za njezine maloljetne sinove dok ne dođu do godina

⁴ Ivan Pažanin, »Sa stranica prošlostoljetnih oporuka.« *Vrtal* 8-9/1-2 (1999-2000): 162-171; Krešimir Kužić, »Leksik i grafija u oporukama iz Kaštela na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće.« *Čakavska rič* 32/2 (2004): 203-253.

⁵ *Test. Not. sv.* 49, f. 172-172` (oporuka je objavljena 28. svibnja 1594. godine).

zrelosti.⁶ Slično je bilo i s Vicom Desojević, udovicom Antuna Tomova.⁷ Ona je oporučno ostavila cijeli svoj miraz bratu, jer joj je on puno pomogao u životu. Vicko Zoiša umro je u dubrovačkom *hospitalu*. Supruzi Anici, koja je bila njegov univerzalni nasljednik, naglasio je u oporuci da ne smije istjerati iz kuće snahu Anicu bez valjana argumenta o neposlušnosti. Štoviše, imenovao je tu istu snahu nasljednicom poslije smrti svoje supruge Anice i sina Ivana.⁸

Luka Ivanov Vuletović s Lopuda potpisao je oporuku u pisarnici gradskog notarijata u Dubrovniku. Svu svoju imovinu ostavio je ženi Niki na korištenje za života, a poslije njezine smrti nasljednicima su imali, s njegovim blagoslovom, postati sinovi. Naredio je sinovima Đivulinu i Marku da majku moraju poštovati i biti joj poslušni "kako dolikuje dobrim sinovima". Ako je izbace iz kuće ili je ne budu dobro pazili i poštovali, Luka je dao supruzi dopuštenje da može za svoje uzdržavanje sve prodati kako joj odgovara.⁹

Mada, udovica Ivana Canko, kći Vicka Kipro, ostavila je desetine i prvine Velikoj Gospi u Dubrovniku, crkvi Gospe na Dančama i bolnici *Domus Christi*, a cijelu imovinu majci Niki obvezavši je da joj namiri dugove. Služkinjama Radosavi i Peri, umjesto plaće, namijenila je komad zemlje.¹⁰

Lopudske oporučiteljice - glavarice kuća

Lopudski ženski testamenti otkrivaju oporučiteljice kao neovisne nositeljice i kreatorice obiteljskog života, kao glavarice kuća, posjednice i poduzetnice i njihovu samosvojnu ulogu u toj otočkoj sredini. Žene kao glavarice kuća u većem broju otkrivaju i cavtatski testamenti u datom razdoblju, zacijelo zbog toga jer je i u Cavtatu, kao pomorskom središtu, mortalitet muškaraca bio veći, a mnogi muškarci odsutni.¹¹ Budući da je muž plovio, žena je morala ispunjavati obveze domaćina (plaćanjem različitih dadžbina i sličnih obveza prema državi i crkvi), dok njena stvarna pozicija u kući i obitelji nije bila ništa drukčija od položaja žena koje nisu bile glavarice kuća. Lopudske žene, za razliku

⁶ *Test. Not.* sv. 47, f. 143-143` (oporuka je objavljena 30. srpnja 1587. godine).

⁷ *Test. Not.* sv. 47, f. 180-180` (oporuka je objavljena 2. listopada 1587. godine).

⁸ *Test. Not.* sv. 49, f. 144`-145 (oporuka je objavljena 23. prosinca 1593. godine).

⁹ *Test. Not.* sv. 43, f. 165 (oporuka je objavljena 5. listopada 1571. godine).

¹⁰ *Test. Not.* sv. 49, f. 92`-93` (oporuka je objavljena 17. prosinca 1592. godine).

¹¹ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, 2. Dubrovnik: Zavod za povijesnu znanost HAZU u Dubrovniku, 1999: 56-58.

od njih, imale su slobodu izbora, iskazivanja vlastite volje i raspolaganja imovinom. Mada Mihajlova bila je kći Đivića Tomaševića iz Omble i udovica Mihajla iz Slanoga, a u Lopudu je živjela u kući plemenitih Ragnina. Uzgajala je vinovu lozu i proizvodila vino. Imala je vinograde i na otoku Lastovu, koje je oporučno ostavila pokćerki Stanuli.¹²

U najvećem broju slučajeva upravo su žene bile domaćini lopudskih kuća, kao udovice ili kao ostavljene supruge do kojih godinama nisu stizale vijesti o muževima ili sinovima nasljednicima, koji su često bili u zatočeništvu.¹³ U tim slučajevima u ženskoj oporuci, umjesto naznake čija je udovica, stoji čija je supruga: Marija Rućanin bila je supruga Matka Loška. No, Matko se ne spominje u njezinu testamentu ni živ ni mrtav.¹⁴

Nemali je broj primjera u kojima su kćeri na očevom imanju nastojale očuvati plamen obiteljskog ognjišta. Nike Loza, žena Stijepa Lopudanina, imala je maloljetnu kćer kad je oboljela.¹⁵ Svojoj majci ostavila je sve svoje stvari za koje je držala bi joj mogle koristiti. Ostatak imovine namijenila je kćeri Mari. U slučaju Marine nenadane smrti sve je imalo pripasti oporučiteljinoj majci. Suprugu je namijenila 50 škuda za ljubav i novac od svog miraza, ali samo u slučaju da nadživi kćer Maru. Izričito mu je zabranila da dira u nekretnine, za koje je izjavila da su njezina očevina. Vica Stanušić s Lopuda oporučno je ostavila pola kuće mužu Cvjetku Đivulinovu samo pod uvjetom da skrbi za njezinu majku. U protivnom ostaje bez ičega od njezine imovine, koju cjelovito prepušta majci Anici.¹⁶ Radosava Novak imala je iz prvog braka s Đuhom Ivanovićem sina Ivana. S drugim mužem imala je sina Paskoja koji je umro mlad (ali se u međuvremenu oženio i dobio dvoje djece) i kćer Vicu, koje je othranila u velikoj siromaštini jer joj je i drugi muž brzo umro. Potom se Vica po treći put udala za Antuna Grbića, kojemu je obećala pola kuće jer ju je hranio.¹⁷ Unuka Vica bila je univerzalna nasljednica Radosave, udovice Jakova zvanog Ostrvičević.¹⁸ Vica je bila kći Radosavina sina Ivan, a koji u to vrijeme nije više bio na životu. U slučaju Vicine smrti

¹² *Test. Not.* sv. 49, f. 85[^]-86[^] (oporuka je objavljena 20. studenog 1592. godine).

¹³ Serafino Razzi, *La storia di Ragusa*. Ragusa: Tipografia Serbo-Ragusea A. Pasarić, 1903: 164-167.

¹⁴ *Test. Not.* sv. 47, f. 256[^]-257[^] (oporuka je objavljena 3. listopada 1588. godine).

¹⁵ *Test. Not.* sv. 43, f. 144[^]-145[^] (oporuka je objavljena 24. srpnja 1571. godine).

¹⁶ *Test. Not.* sv. 41, f. 245v (oporuka je objavljena 21. svibnja 1557. godine).

¹⁷ *Test. Not.* sv. 40, f. 36r-36[^] (oporuka je objavljena 4. studenog 1549. godine).

¹⁸ *Test. Not.* sv. 43, f. 59 (oporuka je objavljena 21. travnja 1570. godine).

oporučiteljica je oporučno prepuštala imovinu Vicinoj majci Mariji, sinovoj udovici.

Marunčić Vica udovica Dragića, a kći Đura Marunčina bila je bogata žena. Posljednja joj je želja bila da bude pokopana u crkvi sv. Nikole na Igalu. *Stanciju*, koju je kupila vlastitim novcem, i *dardin* oporučno je ostavila Marku Borovinoviću s Lopuda. Kuću u kojoj je živjela, s vrtom i dvorištem, a koja je bila smještena Nad igalom, prepustila je dvojici nećaka, Rusku i Ivanu, sinovima Marka Borovinovića.¹⁹ Marija, udovica Petra Testavojda odredila je također da bude pokopana u crkvi sv. Nikole na Igalu. Ostatak svoje imovine, nakon što budu plaćeni troškovi sprovoda, namijenila je kćeri jedinici koja se za nju brinula. Glavnu nekretninu predstavljala je kuća koju je, kako je istaknula oporučiteljica, sagradio njezin pokojni muž, ali na terenu koji je ona, Marija, donijela u miraz. Žalila je što je, po njezinu mišljenju, sve to premalo za trud i ljubav kojima ju je kći nesebično darivala njegujući ju tijekom dugog razdoblja bolesti.²⁰ Vica Greco, zvana Porkarinova, kojoj je muž nestao na moru, ostala je i bez zalihe novca koju je posudila sestrinu mužu. Pored toga, nje govala je bolesnu sestru četiri mjeseca, zbog čega se i sama razboljela, a bolest se proširila i na njezinu djecu. Zato je zahtijevala od sestrina muža da je o svom trošku pokopa.²¹

U nedostatku vlastitih potomaka, oporučitelji su svoja imanja najčešće ostavljali nećacima, muškim ali i ženskim potomcima svoje braće i sestara. Kate, udovica Ivana Pečura, koja je završila život u bolnici *Domus Christi*, svu je imovinu ostavila nećacima Đivu i Marinu Udici.²² Marica, udovica Luke Carlettija s Lopuda, ostavila je svoj posjed sestrinim sinovima.²³ Vica Marunčić, Dragićeva udovica, oporučno je ostavila svoju kuću, smještenu na mjestu zvanom Sopra Igalac nećacima Rusku i Đivanu, koji su bili sinovi Marina Bazuarovića.²⁴ Nike Pandaviša, žena Marina Paskovog a kći Pavla Begara, svoju je imovinu ostavila jedinom nasljedniku, unuku Vicelji, koji je bio sin njezine pokojne kćeri i zeta Nikole Lučića.²⁵ Jedino što je tražila od nasljednika bilo je da je pokopa u crkvi sv. Nikole na Igalu. Vrlo je rijetka isključivost muške

¹⁹ *Test. Not. sv. 47, f. 235`-236* (oporuka je objavljena 12. kolovoza 1588. godine).

²⁰ *Test. Not. sv. 50, f. 73`-74* (oporuka je objavljena 14. siječnja 1597. godine).

²¹ *Test. Not. sv. 47, f. 104-105* (oporuka je objavljena 21. veljače 1587. godine).

²² *Test. Not. sv. 43, f. 67* (oporuka je objavljena 22. svibnja 1570. godine).

²³ *Test. Not. sv. 47, f. 204`-205* (oporuka je objavljena 28. siječnja 1588. godine).

²⁴ *Test. Not. sv. 47, f. 235`-236* (oporuka je objavljena 12. kolovoza 1588. godine).

²⁵ *Test. Not. sv. 47, f. 21`-22* (oporuka je objavljena 4. veljače 1586. godine).

linije nasljedstva, koju inače redovito sadrže testamenti iz Grada i drugih područja Republike, poput primjerice ove oporuke Nikole Prima zvanog Šarulja: on je potrošio miraz svoje supruge (sadržan u raznim srebrnim i drugim vrijednim predmetima) na hranu, a svoj posjed i kuću ostavio da naslijedi unuk, sin njegove kćeri, obvezavši ga muškom linijom nasljedstva.²⁶

Često su nasljednicima oporučno imenovani susjedi ili znanci, koji su skrbili za oporučiteljicu u vrijeme bolesti, nemoći i neimaštine. Udovice su pomagale svojim bolesnim susjedama, odnosno sumještankama, također udovicama. Tomi, udovici Frana Marinovog, priskakala je u pomoć u posljednjim danima Nika, udovica Miha Petrova.²⁷ Dobrica Lavov, kći Paskova, bila je usidjelica bez ikakve rodbine. Živjela je u neimaštini, ali se ipak našla dobra duša, Frana udovica Bernardova, koja ju je 4 godine njegovala u bolesti i nemoći. Ostavila joj je samo dugove: Marici Mašalićevoj 15 groša, Peri Kiprovoj 9 groša, Kati Mikrovoj 9 groša, Mari Pavlišinoj 9 groša, Jeluši 20 groša, Vici Ivanovoj 13 groša i Mariji Đurovoj 15 groša.²⁸

Dobrula, udovica Antuna s Hvara i kći Grgura Bubregovića s Lopuda, ostavila je cijeli imetak Radosavi Lučinoj, koja ju je njegovala u bolesti tako dobro i požrtvovno kao da joj je vlastita kći.²⁹ Izvršitelji ove oporuke bili su Stjepan Jerov Gradi i Miho Pracat. Pracat je bio epitrop i oporuka Kate Lisić, udovice Miha s Lopuda,³⁰ Anice Kortezi, udovice Frana Marinova,³¹ Nike Loza, udovice Stijepa s Lopuda,³² a Jela Vukmirićeva, udovica Maroja Vukmirića i kći Jaka *skrivana*, ostavila je oporučno Mihu Pracatu poklon.³³

Lopudske oporučiteljice u najvećem su broju udovice, odnosno udane žene koje ne znaju za sudbinu svojih muževa. Glavnina ih je veći dio života proživjela u udovičkom statusu, podižući s mukom djecu radom na zemlji ili prodajući kućne vrijednosti i dijelove posjeda u borbi za opstanak. Najčešće imaju jedno ili dvoje djece, vrlo mali broj lopudskih žena ima više od dvoje djece, a nerijetko su ostale bez djeteta.

²⁶ *Test. Not.* sv. 43, f. 70° (oporuka je objavljena 3. srpnja 1570. godine).

²⁷ *Test. Not.* sv. 53, f. 9-9° (oporuka je objavljena 21. veljače 1607. godine).

²⁸ *Test. Not.* sv. 53, f. 87°-88 (oporuka je objavljena 16. srpnja 1607. godine).

²⁹ *Test. Not.* sv. 43, f. 65°-66 (oporuka je objavljena 17. svibnja 1570. godine).

³⁰ *Test. Not.* sv. 43, f. 72°-73.

³¹ *Test. Not.* sv. 43, f. 88.

³² *Test. Not.* sv. 43, f. 144°-145.

³³ *Test. Not.* sv. 49, f. 127-128.

Božidarović Nikoleta (vjerojatno kći) pok. Pavla svu je imovinu ostavila nevjesti Mariji, ženi pok. sina, uz molbu da bude pokopana u crkvi Gospe od Šunja.³⁴ Marija Markova Mirilović po svoj je prilici rano izgubila muža, iako se u testamentu ne spominje njezin udovički status. Imala je samo sina Vlaha, koji ju je zajedno sa svojom ženom hranio i njegovao u bolesti.³⁵ Marija Lukova, zvana Ambenova, imala je samo kćer udanu na Koločepu. Imovinu je podijelila kćeri, nećacima i nećakinjama, a značajni dio namijenila je crkvama Gospi od Spiljice i Gospi od Šunja.³⁶ Điva, udovica Đura Ivanovog zvanog Zorzela, podijelila je imanje među dvjema udanim kćerima, koje su je njegovale u bolesti.³⁷

Mnoge su Lopujke, ostavši rano udovicama, tijekom dugog razdoblja bile bez stalnog dohotka i skončavale posljednje dane upravo u bolnici *Domus Christi* ili pak u nekom drugom gradskom hospiciju, kao što je primjerice *hospital* na Pustijerni,³⁸ odnosno *hospital* Marina Gozze.³⁹ One kojima duge godine udovištva nisu u potpunosti rasule posjed i drugu pokretnu ili nepokretnu imovinu mogle su računati na kakvo takvo uzdržavanje u starosti.

Tako je Dobrula, udovica Antuna s Hvara, kći Đura Bubregovića, sav imetak ostavila Radosavi Lučinoj, koja ju je njegovala u bolesti tako dobro i požrtvovno kao da joj je vlastita kći. Izvršitelji njezine oporuke bili su Stjepan Jerov Gradi i Miho Pracat.⁴⁰

Kate, udovica Ivana Pećura s Lopuda, svoju je imovinu ostavila nećacima Đivu i Marinu Udici.⁴¹

Sabičić Jeronima, udovica Nikole Ivanovog, oporučno je ostavila svu svoju imovinu Vranić Jakobini odnosno Jakni, udovici Ivana. Iako je bila bez bliskih srodnika, imovinske prilike dopuštale su da ima i sluškinju i djetića, kojima je oporučno ostavila dobru plaću.⁴²

³⁴ *Test. Not.* sv. 41, f. 227 (oporuka je objavljena 16. prosinca 1561. godine).

³⁵ *Test. Not.* sv. 41, f. 224 (oporuka je objavljena 27. studenog 1561. godine).

³⁶ *Test. Not.* sv. 41, f. 126-127 (oporuka je objavljena 24. siječnja 1559. godine).

³⁷ *Test. Not.* sv. 41, f. 192'-193 (oporuka je objavljena 7. studenog 1560. godine).

³⁸ Simcouich (Sincouich) Anica udova Cvijeta Simković s Lopuda, *nel Hospitale in Posterna* (*Test. Not.* sv. 43, f. 180-180').

³⁹ Kekić Nike, udova Ilije, s Lopuda, *in Hospital de Goze* (*Test. Not.* sv. 45, f. 106).

⁴⁰ *Test. Not.* sv. 43, f. 65'-66 (oporuka je objavljena 17. svibnja 1570. godine).

⁴¹ *Test. Not.* sv. 43, f. 67 (oporuka je objavljena 22. svibnja 1570. godine).

⁴² *Test. Not.* sv. 46, f. 203'-204 (oporuka je objavljena 17. studenog 1584. godine).

Milolović Nika, udovica Luka Pavlovog, obećala je svu svoju imovinu Đivi, udovici Pavla Grgurevića, koja ju je hranila mnoge godine i potrošila za njezino uzdržavanje dosta novca, pa je to obećanje oporukom i ispunila. Oporuku je ispisao svećenik Vice Dragov.⁴³

Brojne udovice, siromašne i često bez vlastitih potomaka, pojavljuju se u velikom broju upravo u drugoj polovici 16. stoljeća. Ta je činjenica ušla i u usmenu tradiciju otoka Lopuda, koju prepoznamo u sintagmi “trista Vica udovica”.

Miho Pracat kao izvršitelj lopudskih ženskih i drugih testamenata

Činjenica da su se stare i usamljene udovice bez nasljednika i bliske rodbine uzdale u njegovu čestitost i poštenje govori o povjerenju i ugledu koje je Lopudanin Miho Pracat uživao na svom otoku. Odan puku iz kojega je potekao, milosrdan i pošten, Pracat je bio upravo idealan izvršitelj testamenta, pa su tako mnoge lopudske oporučiteljice umirale spokojno, znajući da će njihova posljednja volja biti izvršena. To potvrđuje i oporuka Mihova strica, Ivana Paskova Pracata s Lopuda, otvorena 27. lipnja 1569. godine u Dubrovniku.⁴⁴ On je svu svoju veliku stečevinu ostavio supruzi Niki da uživa za života i čuva je za sina Paska i njegovu ženu, koji joj moraju biti poslušni. U protivnom, dao joj je dopuštenje da ih može izbaciti iz kuće. Upravljanje svim svojim dobrima prepustio je nećaku Mihu Pracatu. Kad mu sin bude sposoban upravljati brodom, namijenio je da mu Miho dade 1.000 škuda kako bi tim novcem trgovao. Snade li se u plovidbi i trgovini neka mu dade i ostalo. Ne bude li mu sin vješt u trgovanju i plovidbi, neka Miho upravlja njegovim dobrima i dalje po volji, a Pasko i žena da ih uživaju do smrti, a nakon toga njihovi zakoniti nasljednici. Ako bi sin i nevjesta umrli bez nasljednika, sva imovina imala je ostati Mihu Pracatu. Ivan Paskov Pracat ostavio je po 9 perpera svakom od devet franjevačkih samostana u dubrovačkoj diecezi. Pod uvjetom da se ne preuda, ostavio je supruzi 100 škuda. U slučaju da se odlučila poiskati novo ognjište, mogla je raspolagati samo s kućom koja je imala cisternu i *dardin* u mjestu zvanom Gandučica, na Lopudu. Široke ruke bio je prema služavki Mari Petra Ivanovića iz Mravinjca, kojoj je oporučno ostavio 40 škuda. Preporučio je, također, da se od njegova novca plati za iskupljenje dopadne li mu sin

⁴³ *Test. Not.* sv. 50, f. 139-139^v (oporuka je objavljena 9. travnja 1598. godine).

⁴⁴ *Test. Not.* sv. 43, f. 22.

Pasko ropstva. Sudbina je htjela da je Ivanov sin Pasko doista bio bez nasljednika, pa je sva imovina koju je stekao njegov imućni otac doista i pripala Mihi Pracatu, koji ju je oporučno ostavio lopudskoj sirotinji. Zanimljivo je da Pracata, pored lopudskih žena i siromašnih udovica, spominju u svojim testamentima i dubrovački građani, pa čak i vlastela. Tako je dubrovački bogataš Nikola Mihov Mioša, koji je umro u Veneciji 1591. godine, a raspolagao s kapitalom u vrijednosti 47.800 dukata, pored zlatnog nakita i umjetnina (imao je i vlastiti portret u zlatnom okviru), značajnu sumu novca ostavio u znak zahvalnosti i prijateljstva Mihi Pracatu. U njegovoj oporuci ne piše čime ga je toliko zadužio Lopuđanin Miho Pracat.⁴⁵ Za razliku od Mioše, dubrovački plemić Marin Bernardov Binciola, koji je sam sastavio i svojom rukom ispisao svoj testament, jasno je istaknuo da mu je Pracat pomogao značajnom sumom novca kada se imao oženiti. Usput ga je zamolio da novčano pripomogne udaju njegovih kćeri.⁴⁶ Potresno je svjedočanstvo tog osiromašenog plemića istodobno suočena sa smrću i oskudicom u kojoj je ostavljao svoju suprugu i brojnu djecu. Iskreno priznaje da se za života mnogo zaduživao, da više ni ne zna kome je sve dužan i da svoje dugove ne može platiti. Moli svoje kreditore da mu oprostite dugove i ne ištu od njegove supruge Nike da ih ona namiri, jer nema čime. Izvršitelj njegova testameta bio je Miho Pracat.

Ponekad su dobročinitelji lopudskih oporučiteljica bili iz redova dubrovačkog plemstva koji su tim, često bespomoćnim ženama priskakali u pomoć kad je bilo najpotrebnije. Činčetović Anica, udovica Maroja s Lopuda i kći Matka Tomašinić, također s tog otoka, sastavila je oporuku u Dubrovniku, ležeći u *hospitalu* tada već pokojnog Marina Gozze.⁴⁷ Sva svoja dobra, pokretna i nepokretna, ostavila je plemiću Vlahu Valentinovom Sorgu, koji joj je bio pri ruci u njezinoj nevolji. Trećinu nasljedstva po majčinoj strani u obliku posjeda na otoku Šipanu ostavila je *badesi* samostana sv. Petra, a ostatak opet Vlahu Valentinovom Sorgu, koji je bio i izvršitelj njezina testameta.⁴⁸ Điva, udovica Šimuna Grašića, kći Boška Kravaričića, prodala je preko svojih tutora Šimuna Ragnine i Frana Luccarija, kuću u predjelu Dinkovina na Lopudu, da bi se prehranila. Zbog bolesti nije mogla osobno doći u Dubrovnik da riješi prodaju.

⁴⁵ *Test. Not.* sv. 48, f. 206^v-210^r.

⁴⁶ *Test. Not.* sv. 48, f. 100^v-102^r (oporuka je objavljena 10. lipnja 1590. godine).

⁴⁷ *Test. Not.* sv. 43, f. 103-103^v (oporuka je objavljena 10. ožujka 1571. godine).

⁴⁸ Na piru Vlahu Valentinovog Sorga uprizorena je komedija Marina Držića *Grižula*, krajem svibnja odnosno početkom lipnja 1556. godine (Slavica Stojan, *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevnici renesansnog Dubrovnik*. Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 2007: 85-87).

Zamolila je tutore da što prije isplate Katu Jakova Mrava, kojoj je ostala dužna 34 dukata.⁴⁹

Toponimi, namještaj, odjeća i ukrasi u lopudskim ženskim oporukama

I na Lopudu je postojala obligacija braće da žive *in fraterna*, barem do majčine smrti, pa i nakon toga. Lopujka Radonjić Jakoba (Jaka), udovica Ruska iz Zatona nastanjena na Lopudu, umrla je u *hospitalu* u Dubrovniku. Iz oporuke je razvidno da je imala četiri sina: Marka, Đivulina, Ivana i Miha, od kojih su Marko i Đivulin umrli ranije, ali su ostale njihove udovice i sinovi, dva dječaka: Rusko i Jakov. Svi su živjeli u zajednici. Dvojici sinova i dvojici unuka preminulih sinova Jakoba je ostavila svu svoju imovinu, s napomenom da se ništa ne smije iz kuće otuđiti ni prodati. Osobne stvari podijelila je između nevjesta. Također je napomenula da stariji sin Ivan, ako to želi, može popraviti staru kuću i odijeliti se. Na kraju oporuke spomenula je i kćer Vicu, još djevojku, kojoj je za miraz obećala 300 dukata. Braća su se trebala pobrinuti da udaju djevojku, a njezin miraz namiriti posjedom u Zatonu, naslijeđenim po očevoj liniji.⁵⁰

Oporuke sadrže i danas zaboravljene toponime otoka Lopuda, jer oporučitelji nastoje slikovito točno odrediti mjesto u kojem se sastavlja oporuka, što je najčešće mjesto stanovanja dotične osobe. Nerijetko se u oporuci stoga nalazi podroban opis mjesta gdje je smještena kuća oporučitelja. Frano Marinov naveo je da ima kuću u predjelu Saploni, pod velikim borom.⁵¹ Kačić Vica, udovica Đura, kći Frana Maškalića, ostavila je svoje imanje unuku Vicku, sinu kćeri Marije, kao i kuću u kojoj je stanovala u predjelu *Sotto sut fermo*.⁵² Marušica, žena Toma Gružanina i kći pok. Cvijeta Bijede, detaljno je opisala kuću u kojoj je živjela na Lopudu. Riječ je o gospodarskoj i rezidencijalnoj funkciji unutar istog volumena.⁵³ Ta je kuća imala *saloču*, a ispod *volta stranj* i cisternu. Iznad kuće nalazili su se *đardini*. Sve je to ostavila mužu da uživa do smrti, davši mu i slobodu da kuću proda bude li imao potrebu zbog bolesti.

⁴⁹ *Test. Not.* sv. 48, f. 36-37 (oporuka je objavljena 21. travnja 1589. godine).

⁵⁰ *Test. Not.* sv. 43, f. 146-147 (oporuka je objavljena 8. kolovoza 1571. godine).

⁵¹ *Test. Not.* sv. 46, f. 197-198 (oporuka je objavljena 13. listopada 1584. godine).

⁵² *Test. Not.* sv. 48, f. 65-66 (oporuka je objavljena 7. studenog 1589. godine).

⁵³ Nada Grujić, »Prilog tipologiji stambene arhitekture na Lopudu.« *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003): 65-72.

U slučaju da kuća i imanje budu sačuvani odlučila je sve to ostaviti Jakovu Andrije Brauttija i njegovoj ženi, a potom njihovim nasljednicima. Zabranila im je da je prodaju. Ako ne budu imali nasljednika, obvezala ih je da kuću i imanje ostave crkvi Gospe od Šunja. Gospodarsku jedinicu, koja se sastojala od tri *stancije* s tri magazina, također na Lopudu, u predjelu Đanetov potok, u blizini *đardina* Jelić, ostavila je mužu da s njom slobodno raspolaže.⁵⁴ Kate, udovica Miha Lisića s Lopuda, ostavila je Mariji, udovici Brnje Domušarića, kuću u predjelu zvanom Potkuće, u blizini sv. Trojstva, koju je naslijedila od Mare Đuhove, svoje svekrve.⁵⁵ Ivan Paskov Pracat imao je na Lopudu kuću s cisternom i *đardinom* u Gandučici.⁵⁶ Vicko Kriještalo, sin Martina, posjedovao je kuću na predjelu *Sut Mihaio*.⁵⁷ Vica, udovica Dragića, a kći Đura Marunčina s Lopuda, živjela je u kući s vrtom i dvorištem koja je bila smještena iznad Igalu.⁵⁸ Điva, udovica Šimuna Grašića s Lopuda, kći Boška Kravaričića, prodala je kuću u predjelu Dinkovina da bi se prehranila.⁵⁹ Kata, udovica Nikole Rodomonte, ostavila je pastorku oporučno kuću smještenu u predjelu zvanom Sutiona.⁶⁰ Đuro Vlatković zvan Puminović s Lopuda, ostavio je bratu polovicu svoje kuće smještene u predjelu zvanom Potkuće.⁶¹ Vica Rada Grbetova posjedovala je kuću u predjelu zvanom Narikla na Lopudu.⁶² Vica Petrova, zvana Gustjerničina, oporučno je ostavila svoju kuću nećakinji Anici, i komad zemlje koji se nalazio blizu Largamarije na Lopudu.⁶³ Dominika, udovica Vitka Krajasa, ostavila je svoju imovinu Pavlu Tominom s Rata (Pelješac), zetu Stijepa Vlaha, i njegovoj ženi Mari, koji su joj činili dobro u životu.⁶⁴ Miho Pracat imao je kuću na Igalu, nad dijelom spremišta koje je kupio od Jeronima Franovog Caboge, a bila je smještena između njegove crkve i kuće koja je bila u vlasništvu Bratstva sv. Marije od Šunja. Posjede je imao u predjelu Magleone i Banja, gdje se nalazila i njegova kapelica.⁶⁵ Serafin Razzi je napisao da je to bila crkva sv. Križa.⁶⁶

⁵⁴ *Test. Not. sv. 47, f. 12-13`* (oporuka je objavljena 17. prosinca 1585. godine).

⁵⁵ *Test. Not. sv. 43, f. 72`-73* (oporuka je objavljena 19. srpnja 1570. godine).

⁵⁶ *Test. Not. sv. 43, f. 22. 1565.*

⁵⁷ *Test. Not. sv. 46, f. 2-2`.*

⁵⁸ *Test. Not. sv. 47, f. 235`-236* (oporuka je objavljena 12. kolovoza 1588. godine).

⁵⁹ *Test. Not. sv. 48, f. 36`-37`* (oporuka je objavljena 21. travnja 1589. godine).

⁶⁰ *Test. Not. sv. 48, f. 198-198`* (oporuka je objavljena 17. lipnja 1591. godine).

⁶¹ *Test. Not. sv. 49, f. 6`-7* (oporuka je objavljena 15. travnja 1592. godine).

⁶² *Test. Not. sv. 49, f. 82-85* (oporuka je objavljena 26. listopada 1592. godine).

⁶³ *Test. Not. sv. 68, f. 53* (oporuka je objavljena 24. veljače 1653. godine).

⁶⁴ *Test. Not. sv. 47, f. 103-103`* (oporuka je objavljena 30. siječnja 1587. godine).

⁶⁵ *Test. Not. sv. 53, f. 96-113.*

⁶⁶ S. Razzi, *La storia di Ragusa*: 164-167.

Brojni podaci govore o namještaju u kući, odjeći i obući, te osobito o naitu oporučiteljice, odnosno oporučitelja, o vrstama materijala od kojih se izrađivala odjeća i obuća, kao i o bojama, ne zanemarujući ni činjenicu jesu li dijelovi odjeće bili ornamentirani, nerijetko uz navođenje cijena njihova koštanja. Anica Cortesi ostavila je sestri Mariji zlatni prsten sa crvenim kamenom, a sestri Pauli zeleni *koret*.⁶⁷ Pera, udovica Živka Drkoličić, umrla je u bolnici *Domus Christi*. Svoju je skromnu imovinu oporučno podijelila među sinom Ivanom i muškim potomcima pokojnog sina Pava. Nasljednike je obvezala da dadu po jedan *koret* svakoj od oporučiteljičinih dviju kćeri, Niki i Anici.⁶⁸ Marija, udovica Frana Vidovog, zapovjednika broda, naslijedila je po muževoj smrti dva broda i dobro opremljenu kuću na otoku Lopudu, što je razdijelila nećaku i nećakinji, jer bračni par nije imao vlastitih potomaka. Posjedovala je i raskošnu odjeću, među ostalim bogato ukrašenu suknju, kako je sama istaknula, prema običaju na otoku Lopudu. Ostavila je “prekrasni ogrtač” svoga muža *maestru* Franu Pentoru, kao i tri para čarapa i dvije kape, a bratu i njegovoj supruzi po jedan zlatni prsten, kao i Tomi Matijinu i njegovoj supruzi.⁶⁹ Điva, udovica Petra Baća, izjavila je u svojoj oporuci da su ona i muž obećali najstarijoj kćeri Dobrici 100 dukata za miraz i kupiti joj odjeću “kako je to običaj na otoku”.⁷⁰ Budući da to nisu učinili prije kćerine udaje, ona je na samrti odlučila ispuniti obećanje obvezavši epitrope, kao i sina Marina majčinom zakletvom.

Misa se smatrala blagotvornim lijekom za spas duše. U Dubrovniku je u ovom razdoblju bila popularna tzv. gregorijanska misa, koja se imala govoriti *in perpetuum*, ili tisuću misa kao zamjena za taj pojam, jer je tisuća bila pojam vječnosti. Na Lopudu se nisam susrela s obvezom nasljednika da plaćaju gregorijanske mise ni mise *in perpetuum*. Praktičnost otočkog života prevladala je ovakve grandiozne obveze nasljednika. Što se tiče odluke o mjestu pokopa, i na Lopudu su favorizirana mjesta ukopa bila *infra ecclesiam*, osobito Gospa od Spiljice unutar franjevačkog kompleksa i crkva sv. Nikole koja je pripadala dominikancima. Oporučno su najčešće izražavane želje za pokopom u crkvi Gospe od Šunja, rijetko navodeći druge uvjete pod kojima se pokop imao obaviti, kao što se to često može susresti u oporukama dubrovačkih građana. U tom je smislu iznimna oporuka Mare Marka Bartoličina, sastavljena u

⁶⁷ *Test. Not.* sv. 43, f. 88.

⁶⁸ *Test. Not.* sv. 43, f. 65-65` (oporuka je objavljena 17. svibnja 1570. godine).

⁶⁹ *Test. Not.* sv. 39, f. 130`-131` (oporuka je objavljena 19. siječnja 1546. godine).

⁷⁰ *Test. Not.* sv. 46, f. 79-80 (oporuka je objavljena 20. lipnja 1583. godine).

njezinoj kući na Lopudu koju je ostavila nećakinji Vici Damjanovoj. Poželjela je da je obuku u franjevački habit i pokopaju u franjevačkom samostanu.⁷¹

Pere, udovica Pavla Stijepovog s Lopuda, polovicu kuće namijenila je Gospi od Šunja.⁷² Anica, žena Frana Marinova Cortesi, ostavila je, uz uobičajene prvine i desetine dubrovačkim crkvama, legat bolnici *Domus Christi*, 3 perpera trojici svećenika na Lopudu, svakome po jedan za po jednu veliku misu, kao i fratrima sv. Nikole.⁷³ Anukla, udovica Andrije Vidovog, ostavila je najam od spremišta na Igalu bratovštini sv. Marije od Spiljice, a župniku jedan perper da joj govori mise u crkvi Gospe od Šunja, dok je nasljednik ostatka njene imovine Andrija, sin njezina pok. sina Vicka, iako je imala i dvije kćeri, Vicu i Domeniku, i unuke po tim kćerima. No oni su u njezinoj oporuci dolazili u obzir kao nasljednici samo u slučaju smrti unuka Andrije.⁷⁴

Došljaci u lopudskim testamentima

Lopudski ženski testamenti otkrivaju da su mnoge lopudske žene bile udane za muškarce iz drugih područja Republike, pa čak i za strance. Dolazak muškarca u ženinu kuću i na njezino imanje stavljao je i ženu i muškarca u drukčiju poziciju unutar obiteljske zajednice. Anica, žena Ivana Markova Peraštanina, ostavila je svoj posjed kćeri Vici iz prvoga braka. U slučaju da ta kći umre, namijenila je nasljedstvo svojoj braći, dok je mužu Peraštaninu poručila da je njegovo samo ono što je donio sa sobom.⁷⁵ Među lopudskim zetovima najviše je Bokelja i Hvarana: testament stanovite Marije Lopujke iz 1547. otkriva da je bila udana za Petra iz Kotora, nastanjena na Lopudu, koji je očito nestao na moru ili se izgubio u svijetu, pa je tako Marija svoju skromnu imovinu ostavila svome pastorku Antunu i preporučila mu svoju dušu, jer na muža više nije mogla računati.⁷⁶ Deset godina kasnije oporuku je napisala Vica, udovica Mata Pavlovog, također iz Kotora.⁷⁷ Lopujka Anica bila je žena Ivana Markova iz Perasta, pomorca naseljena na Lopudu.⁷⁸ S otoka Hvara

⁷¹ *Test. Not.* sv. 49, f. 124-125 (oporuka je objavljena 4. svibnja 1593. godine).

⁷² *Test. Not.* sv. 41, f. 48-48` (oporuka je objavljena 4. studenog 1556. godine).

⁷³ *Test. Not.* sv. 43, f. 88 (oporuka je objavljena 11. siječnja 1571. godine).

⁷⁴ *Test. Not.* sv. 43, f. 171-172 (oporuka je objavljena 29. listopada 1571. godine).

⁷⁵ *Test. Not.* sv. 44, f. 102`-103 (oporuka je objavljena 16. lipnja 1575. godine).

⁷⁶ *Test. Not.* sv. 39, f. 180-180` (oporuka je objavljena 20. siječnja 1547. godine).

⁷⁷ *Test. Not.* sv. 41, f. 79-79` (oporuka je objavljena 20. studenog 1557. godine).

⁷⁸ *Test. Not.* sv. 44, f. 102`-103 (oporuka je objavljena 16. lipnja 1575. godine).

potjecao je Ivan Petrov Jakšić,⁷⁹ Ivan Radin oženjen Marom Lopujkom,⁸⁰ Antun oženjen Dobrulom, kćeri Grgura Bubregovića,⁸¹ Ivan Đurov oženjen Katom.⁸² Uz Hvarane, na Lopudu su se očito dobro snašli i drugi otočani s naše obale. Frano Bračanin bio je oženjen za Mariju Lopujku.⁸³ Dobrica je bila udovica Luke Jakovljevog s Korčule.⁸⁴ Na Lopud su se nastanili i ljudi iz drugih dijelova naše obale: Dubrovačkog primorja (Zatona, Orašca, Brsečina), ali i iz Dalmacije. Lopujka Radosava bila je udana za Toma, zvanog Bria, podrijetlom iz Genove, dok joj je otac bio iz Kliševa, sela u Dubrovačkom primorju.⁸⁵

Lopudani u pomorskim ratovima

Četvrto desetljeće 16. stoljeća historiografija pamti po višegodišnjim sukobima turske pomorske sile ujedinjene pod vodstvom tripolitanskog gusara Hajredina Barbarosse i španjolske flote s pridruženim joj brodovima kršćanskih zemalja pod vodstvom denoveškog admirala Andree Dorije.⁸⁶ Držičev junak Lopudanin, sjećajući se gata u Genovi, s ponosom uzvikuje: "Znaš koje sam prove ja na mulu od Dzembe učinio?", podsjećajući na političko-ratne veze između Dubrovnika i Genove.⁸⁷

U osobito nepovoljnoj situaciji našao se tada Dubrovnik, koji nije smio, zbog straha od moćnih Turaka, javno pokazati naklonost prema španjolskom vladaru, iako je nekoliko njegovih brodova s posadom, potaknutih dobrom zaradom, dobrovoljno pristupilo ujedinjenoj kršćanskoj floti. Usprkos strogim mjerama, kojima je dubrovački Senat, da pred Turcima opravda dubrovački neutralni status, sprečavao miješanje dubrovačkih brodova pod zastavom Sv. Vlaha u taj međunarodni sukob, stanoviti je broj brodova ipak u njemu

⁷⁹ *Test. Not.* sv. 42, f. 99°-100° (oporuka je objavljena 13. studenog 1564. godine).

⁸⁰ *Test. Not.* sv. 42, f. 159 (oporuka je objavljena 11. ožujka 1566. godine).

⁸¹ *Test. Not.* sv. 43, f. 65°-66° (oporuka je objavljena 17. svibnja 1570. godine).

⁸² *Test. Not.* sv. 45, f. 31-32° (oporuka je objavljena 27. veljače 1578. godine).

⁸³ *Test. Not.* sv. 44, f. 159 (oporuka je objavljena 18. srpnja 1576. godine).

⁸⁴ *Test. Not.* sv. 47, f. 230°-231° (oporuka je objavljena 6. srpnja 1588. godine).

⁸⁵ *Test. Not.* sv. 42, f. 198°-199° (oporuka je objavljena 7. travnja 1567. godine).

⁸⁶ Frano Čale navodi da je u ekspediciji koju je vodio Andrea Doria sudjelovalo 7 dubrovačkih brodova na kojima je bez sumnje bio znatan broj pomoraca s Lopuda (Marin Držić, *Djela*, pr. Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979: 722).

⁸⁷ »Arkulin.«, 2. čin, 4. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 722.

sudjelovao, među ostalima i znameniti dubrovački kapetan podrijetlom sa Šipana, Tomo Stjepanov Krivonosović.⁸⁸ Nakon što je mletačka flota napustila kršćansku ligu 1540. godine, u vrijeme dok je Barbarossa pljačkao obalu Španjolske i osvajao Gibraltar, liga je bila osuđena na nedjelotvornu defanzivu, pruživši 1541. godine posljednji veliki i neuspješan otpor u pohodu na grad Alžir, najmoćniji od novih gradova u Sredozemlju.⁸⁹ Velika kršćanska armada je, koristeći povoljan vjetar, otplovila sa Sicilije i Sardinije i 19. listopada iste godine uplovila u luku Alžir po mirnom vremenu, te iskrcala pješadiju i artiljeriju. Nakon što je opsada započela i posade se rasporedile na obali, došlo je do nevremena s kišom koja je uništila puščani prah i prouzročila zatajenje pušaka. Jaki vjetar porazbijao je usidreno brodovlje. Nevrijeme je trajalo neprestano tri dana, uništavajući brodove i iscrpljujući kršćansku vojsku. Odporni Alžirci lako su ih potukli. Izgubljeno je 150 brodova s posadama.⁹⁰

Franjo Lukov Kamardarović, zapovjednik broda *Sv. Marija od Šunja*, sudjelovao je sa svojim brodom (ili brodovima, jer je posjedovao dva broda) u ratovima kršćanske lige, pa i u onom kod Alžira. Umro je u Palermu 26. kolovoza 1544. Oporuku mu je pisao brijač Pasko Stjepanov s Lopuda, koji je bio član njegove brodske posade. Ovjerena je bila žigom sv. Vlaha u dubrovačkom konzulatu u Messini 9. veljače 1545., a potpisao ju je konzul u Messini Antun Stay.⁹¹

Prema zabilježbi dubrovačkog povjesnika Jakova Lukarevića, u pomorskoj bitki pred alžirskom obalom nestalo je i nekoliko dubrovačkih brodova s njihovim dubrovačkim posadama. Od 14 dubrovačkih brodova, kako on navodi, preživjelo ih je samo šest, čiji su pomorci u zahvalnost svecima, čijem su zagovoru dugovali spasenje, izradili zavjetne slike u Mallorci.⁹² Te je slike, na kojima je predstavljen sav užas koji su pretrpjeli preživjeli pomorci, vidio

⁸⁸ Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1973: 154-157, 167-187.

⁸⁹ Giovanni Nicolo Doglioni, *Compendio storico universale*. In Venetia: Apresso Damian Zenaro, 1594: 498; Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, sv. 2. Zagreb: Antibarbarus, 1998: 277.

⁹⁰ Božo Cvjetković, *Uvod u povijest Dubrovačke Republike*. Dubrovnik: Svećenička književna družba; Dubrovačka hrvatska tiskara, 1916: 119. Navodi da je "Republika prisustvovala velikim brojem brodova u ekspedicijama Karla V. U Alžiru 1541. godine" te da je "izgubila osjetljiv broj brodova i mornara" (Jorjo Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.* Beograd. Grafički zavod Slavija 1932: 74-75).

⁹¹ *Test. Not.* sv. 39, f. 147-150.

⁹² Serafino Razzi, *La storia di Raugia*. In Lucca: Per Vincentio Busdraghi 1595: 96, govori o 13 dubrovačkih brodova.

Lukarević kad je posjetio to mjesto.⁹³ Lukarevićev tekst kao povijesni izvor navodi i Serafin Crijević u svom djelu *Bibliotheca Ragusina*.⁹⁴ Lukarević, kao ni ostali dubrovački kroničari i povjesničari nakon njega, ne spominju izravno Lopudane, no jasno je samo po sebi da su posrijedi bili brodovi lopudskih brodovlasnika koji su činili glavninu cjelokupne dubrovačke flote, odnosno brodovi s posadama sastavljenima od lopudskih pomoraca. Oporuka Lopudanina Vice Marinovića, viteza zlatnog križa sv. Jurja iz 1579. godine, svjedoči, pored ostaloga, svu težinu i neizvjesnost života pomorca suprotstavljena nevremenima i turskim piratima: *...Considerando la velocità de gli ani, giorni, hore del volonte tempo della mia vita tanto più a noi che veleggiamo lontano per il mare contro le fortune i corsari e altre cose contrarie...*⁹⁵

Lopudski muški testamenti otkrivaju da su Lopudani znali posjedovati respektabilan arsenal oružja. Ivan Lukov Milutović, zvan Drkoličić, trgovao je tekstilom iz Venecije, pamukom iz Aleksandrije, kristalnim ogledalima i žitom iz Apulije. Poslije njega se našao veliki mač (*spadone grande*), dva noža, sačmarica s okom, jedan mač *de zenta*...⁹⁶ U liku pomorca Đivulina Marin Držić oslikao je književnim jezikom prototip Lopudanina: "...a ja sam oako kako me vidiš, s mačem, s mojjjem najvjernijim drugom, i s rudelom, s mojom braniteljicom. ...ovo je od jajera dijete, mlijekom od Igala dojeno, u kajpah od drijeva odhranjeno, oko sartija je njegova šecnja; ptica je bez krila, galeb je morski i od jajera..."⁹⁷

Izlaganje opasnostima nosilo je, naime, značajnu dobit. Na one koji stavljaju vlastiti život i živote podređenih na kocku kako bi se domogli što više materijalnih vrijednosti, upirao je oštricu svoje satire pjesnik Mavro Vetranović:

*Nada sve lje tužu zač patrun ni mrnar
ne haje za dušu ni mari nijednu stvar,
ne haje ni mari ner s grijehom pribiva
duhovne zač stvari pri blagu zabiva
pri blagu zabiva ter sisa do kosti
kry, ka se dobiva s velikom gorkosti.*⁹⁸

⁹³ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*. Ragusa: Presso Andrea Trevisan 1790: 239. Iako se osvrću na ovo razdoblje u širem kontekstu, dubrovački kroničari Anonim i Nikola Ragnina ne apostrofiraju pomorsku tragediju kršćanskih snaga kod grada Alžira 1541. g.

⁹⁴ Serafin Marija Crijević, *Dubrovačka biblioteka*, ur. Stjepan Krasić, II. Zagreb: JAZU 1977: 176.

⁹⁵ *Test. Not.* sv. 46, f. 192'-193 (oporuka je objavljena 19. rujna 1584. godine).

⁹⁶ *Test. Not.* sv. 44, f. 77'-78 (oporuka je objavljena 28. srpnja 1574. godine).

⁹⁷ »Dundo Maroje.«, 1. čin, 9. prizor u: Marin Držić, *Djela*: 386.

⁹⁸ Mavro Vetranović, *Poezija i drame*, ur. Miroslav Pantić i Zlata Bojović. Beograd: Književna baština starog Dubrovnika, sv. 2, Prosveta, 1994: 117/43-48.

Najčešće nisu imali prigodu ni uživati blaga koja su stekli riskantnim životom. Lopujka Anica Baričić, udovica visokog pomorskog časnika Pavla *Admirati Ragusij*, nije imala vlastitih potomaka. Muž je najveći dio života proveo na moru i na brodu zasigurno i okončao svoj život. No, suprugu je stečenim imetkom osigurao za udovičke dane. Uz predmete i ukrase od zlata i srebra, posjedovala je kuću i magazin na Igalu.⁹⁹

Vica Radina Grbetova iz Lopuda po svoj je prilici najveći dio svoga života proživjela kao udovica, pa je stoga zapisivač oporuke i ne identificira kao udovicu.¹⁰⁰ Prema njezinu vlastitom navodu, muž je sudjelovao u armadi kao podređeni časniku Ivanu Krstitelju Sorgu. Ostala je bez potomaka, ali ne i bez značajnog bogatstva. Posjedovala je kuću u predjelu zvanom Narikla na Lopudu. U kući joj je pomagala sluškinja, kojoj je za plaću i potporu udaji kćerke ostavila stotinu dukata. U oporuci se sjetila i muževe sestre koja je živjela u Trstenom. Za crkvu sv. Katarine na Lopudu, u kojoj su uništene tkanine i posude, naručila je da se kupe nove u Veneciji te, pored toga, ostavila još 8 dukata za zlatnu ogrlicu za kip na oltaru. *Picokarama* iz te crkve odredila je da se dade po 4 dukata u dodatku testamentu.

Iako književnici koji su stvarali u Dubrovniku u to vrijeme, u skladu s državnim vanjskom politikom, nisu tematizirali turske ratne pohode na kopnu i moru, u vihoru kojih su se znali naći i dubrovački, odnosno lopudski brodovi i pomorci - u Vetranovićevoj poeziji dâ se naslutiti njegov protuturski stav. U *Pjesanci moru* govori o razbojstvima turskih pirata, potaknut zasigurno i neuspjelim poduhvatima kršćanske lige protiv turske armade tijekom razdoblja od 1535. do 1541. godine:

*...da nigdir, moj Bože, ni obdan ni obnoć
morem se ne može u plavci gojno proć
od mnogo ljudi zlijeh ki plovu svijeh strana
i od Turak vrhu svijeh i ostalijeh pogana,
s istoka ka zapadu najliše ki brode
sužanstvo u stadu jak ovce gdje izvode.¹⁰¹*

⁹⁹ *Test. Not.* sv. 42, f. 144-145 (oporuka je objavljena 6. studenog 1565. godine).

¹⁰⁰ *Test. Not.* sv. 49, f. 82-85 (oporuka je objavljena 26. listopada 1592. godine).

¹⁰¹ Mavro Vetranović, *Poezija i drame*: 149-150/281-286.

Razlog tome vidi Vetranović u neskladu kršćanskih zemalja:

*S razmirjem taj nesklad ter čini da takoj
podnosi tvoj zapad toliki nepokoj,
zapadne države ter se tač bezredno
meu sobom krvare kako nije pravedno.*

Nešto mlađi pjesnik Antun Sasin u pjesmi *Mrnarica* prikazao je borbu dubrovačkih pomoraca s Turcima:

*U morskomu slavnu polju,
tuj bi vidio ljute lave,
gdje se bodu, gdje se kolju,
gdje padaju s trupa glave;
ter se more zakrvavi
rvući se tako s Turci,
kako kada u dubravi
zvjerenje se kolje s vuci...¹⁰²*

Koristeći iskustvo jednog od svojih junaka s Lopuda, Marin Držić spominje borbu lopudskih brodova s turskim galijama.¹⁰³ Da su te bitke s Turcima bile živo prisutne u lopudskoj svakodnevici svjedoče pojedini izrazi i nadimci koje koriste žitelji otok. Pomorac Marko Matov imao je nadimak Suliman. Zasigurno je taj nadimak bio asocijativno povezan s imenom turskog sultana Sulejmana Veličanstvenog.¹⁰⁴ U Dubrovniku je u vrijeme Barbarossinih pohoda po Mediteranu aktivan i taj nadimak.¹⁰⁵

Među lopudskim prezimenima naći ćemo i prezime Rodomonte (prema tal. *rodomonte* - hvastavac, koji se pravi da je proživio strašne stvari). Lik Rodomontea, alžirskog kralja susrećemo i u Ariostovu spjevu *Mahniti Orlando*, dovršenom 1514. godine. No, teško je pretpostaviti da su Lopudani u to vrijeme čitali Ariosta. Nadimak je ishodila svakodnevica pomorskog i avanturističkog življenja.

¹⁰² *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, pr. Rafo Bogišić. Zagreb: Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zora, 1968: 304-313.

¹⁰³ »Arkulin.«, 2. čin, 5. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 732.

¹⁰⁴ *Test. Not.* sv. 46, f. 157-157^v (oporuka je objavljena 13. ožujka 1584. godine).

¹⁰⁵ Raosav Ivković, tovjarnar, tužio je Andriju Lučića, mesara, zvanog Barbarossa, 1545. godine (*Lamenta de Intus*, dalje: *Lam. Int.*, ser. 51, sv. 91, f. 168^v, DAD).

Trista Vica udovica

Mnogi se Lopuđani, otplovivši s rodnoga otoka, nisu više nikad vratili na Igalo. Brojnima od njih obitelj nikada nije saznala kako su skončali. Tek o manjem broju njih rodbina je imala saznanja gdje su ostavili kosti. Već spomenuti Frano Lukov Kamardarović, zapovjednik broda Sv. Marija od Šunja, umro je u Palermu 26. kolovoza 1544. U Messini je zauvijek ostao Ivan Nikolin Škopo.¹⁰⁶ Bio je oženjen Marušom, kojoj je između ostalog ostavio *unam coffam plenam lana barbarisca*. Stijepo Marinov umro je u Aleksandriji 14. srpnja 1562.,¹⁰⁷ Vicko Kendra u Napulju 27. lipnja 1569.,¹⁰⁸ Ivan Petra Đurovog u Kartagi u siječnju 1579.,¹⁰⁹ Đuro Matov Barletti 1591/2. u Palermu,¹¹⁰ kapetan i trgovac Frano iz Lopuda u Madridu u svibnju,¹¹¹ a Vicko Đivanov Basilio u Napulju u listopadu 1594. godine.¹¹²

Lovro Vickov Chinde (Xinda) preminuo je u Portugalu, u siječnju 1583. godine.¹¹³ Nije imao djece, pa je oporuku napisao devet godina ranije, ostavivši supruzi 200 dukata njezina miraza.

Na putu iz Aleksandrije prema Kreti umro je 4. prosinca 1586. godine Andrija Vickov Opurčarević ne znajući da mu je žena na Lopudu ostala trudna.¹¹⁴

Crne vijesti stizale su na rodni otok mnogo kasnije. Udovice su oblačile tamnu odjeću, a izgubljenu nadu u mužev (ili sinov) povratak pretvarale u snagu, hrabrost i poduzetništvo kako bi na sebe preuzele posvemašnju skrb za obitelj. Među takvim ženama je odrastao i o njima slušao priče u djetinjstvu hrvatski pisac Pasko Antuna Kazali.

Sredinom 19. stoljeća pred njim kao pjesnikom nisu stajala ograničenja političke naravi kakva su priječila starog Vetranovića da se izravnije i u opsežnijoj formi izjasni glede aktualnih zbivanja uvjetovanih turskim ratnim pohodima i kršćanskim porazima. U spjevu dramskog oblika *Trista Vica*

¹⁰⁶ *Test. Not.* sv. 41, f. 102-105 (oporuka je objavljena 9. kolovoza 1558. godine).

¹⁰⁷ *Test. Not.* sv. 41, f. 247-248.

¹⁰⁸ *Test. Not.* sv. 43, f. 98-102.

¹⁰⁹ *Test. Not.* sv. 45, f. 175-177.

¹¹⁰ *Test. Not.* sv. 49, f. 53-56.

¹¹¹ *Test. Not.* sv. 49, f. 181-187.

¹¹² *Test. Not.* sv. 49, f. 235-237.

¹¹³ *Test. Not.* sv. 46, f. 55-56.

¹¹⁴ *Test. Not.* sv. 47, f. 134-135.

udovica Antun Paskov Kazali, slijedeći lokalnu usmenu tradiciju, prikazao je dramu lopudskih udovica suočenih s tragičnom činjenicom gubitka svojih muževa, očeva svoje djece i hranitelja obitelji u pohodu brodovlja, okupljena pod zastavom Karla V., na Alžir 1541. godine. U “Primietbama” na koncu knjige naglašava povijesnu dimenziju tog događaja u kojem je uništena većina kršćanskog brodovlja i poginuo veliki broj ljudstva, referirajući se na zapise u *Analima* talijanskog povjesničara Ludovica Muratorija koji se odnose na 1541. godinu.¹¹⁵ Kazali je na koncu citata Muratorijeva djela dodao vlastitu primjedbu: “Među razbljenijem plavima bješe i dubrovačke”. Usmena tradicija o tom tragičnom događaju zacijelo je u Kazalijevo vrijeme još uvijek bila živo prisutna na Lopudu, ali i u Dubrovniku. Štoviše, evocira je i Ivo Vojnović pola stoljeća kasnije u *Sutonu*.¹¹⁶ Trista Vica, sve udovice tragično poginulih pomoraca koji su (uz udovice muževa drugih imena) činili posade 12 dubrovačkih brodova,¹¹⁷ čije je tužne sudbine opjevao Kazali, svjedoče o čestosti tog ženskog imena na Lopudu, što dobrim dijelom potvrđuju i testamenti (jednako kao i čestost muškog imena Vice, Vicenco, Viculin odnosno Vicelja), no riječ je o velikom broju udovica i siročadi na otoku nakon te pomorske tragedije kršćanskog brodovlja, o čemu svjedoče lopudski testamenti. Sadržaj Kazalijeva spjeva donosi isječke iz pripovijedanja rijetkih preživjelih koji su se uspjeli vratiti na rodni otok i koji su se u obliku predaje stoljećima zadržali na otoku. Pomorci koji nisu tom prigodom ubijeni iz oružja, podsjeća Kazali, postali su plijenom divljih zvijeri ili su ih progutali morski valovi. Najteže je bilo onima koji su teško ranjeni čekali na pijesku da im smrt skрати muke. Mnogi su pak zapečatili svoju sudbinu u sužanjstvu. S ropstvom se bilo teže nositi nego sa smrću, pa su stoga imućniji Lopudani oporučno redovito ostavljali sume novca koji se imao upotrijebiti za oslobađanje domaćih ljudi od ropstva. Zarobljeni Lopudani i drugi stanovnici Republike mogli su se u to vrijeme susretati na tržnicama roblja, osobito na istočnom Mediteranu. O rijetkima koje su zarobile turske fuste, a koji su imali sreću da budu oslobođeni iz sužanjstva, pruža svjedočanstvo Marin Držić.¹¹⁸

Kazalijev spjev započinje prikazom nevremena koje je prouzročilo tragediju kršćanske armade pred Alžirrom, o kojem je slušao od ranog djetinjstva, a spominju ga i svi historiografski izvori toga doba:

¹¹⁵ Pasko Antun Kazali, *Trista Vica udovica*. Zadar: Tisak braće Batara, 1857: 67-69.

¹¹⁶ Istaknuo Frano Čale u: Marin Držić, *Djela*: 21.

¹¹⁷ Ovaj broj dubrovačkih brodova navodi Kazali u spomenutom spjevu.

¹¹⁸ »Tripče de Utołče.«, 4. čin, 4. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 703.

*Sad pod gromom nebo se kerši,
Sad pod triesom berdo se mervi,
Sad pod gradom dubje se verši,
Sad pod vihrom more se kervi;*¹¹⁹

Potom slijede osobne ispovijesti pojedinih Vica koje govore o teškim rastancima sa svojim muževima (u što je zasigurno Kazali utkao i vlastita sjećanja, jer mu je otac Antun bio pomorac). Mnoge od njih imale su posve malu djecu, neke su bile trudne. Podizanje djece poticalo je njihovu nadu u povratak muževa.

Lopudani u Indijama, žene na otoku

Pokazujući izniman interes za život mornarskih žena, majki i kćeri, Kazali je dopunio priču o udovicama i sirotama nakon ratovanja kršćanske lige u Sredozemlju četrdesetih godina 16. stoljeća, govoreći o napuštenim ženama lopudskih pomoraca koji su se odvažili na putovanja u "nove zemlje", misleći pritom na Sjevernu i Južnu Ameriku.¹²⁰ Ploveći po Sredozemlju, često i kao dio posade španjolskih brodova, do njih su rano doprle vijesti o geografskim otkrićima i bogatstvu novootkrivenih područja, pa su se već u ranom razdoblju 16. stoljeća odlučivali na takva putovanja. F. M. Appendini navodi podatak o našim mornarima na Kolumbovim brodovima, spominjući pomorce lopudskih obitelji Martolosi i Bune.¹²¹ U Državnom arhivu u Dubrovniku nalazi se testament Martološić Mare, kćeri Jakova Vlahovog s Lopuda iz 1581. godine, koja je umrla u Gružu.¹²²

Lopudani su se, kao iskusni pomorci, vrlo rano otiskivali na stranim, a vjerojatno i vlastitim brodovima, na dalek i neizvjestan put do Amerika. Neki su se u Novome svijetu zadržavali ili čak tamo trajno ostajali, skrbeći i dalje za obitelj koja je ostala na Lopudu.¹²³ Ghilli Paula, udovica Andrije, iz predjela Sut Mihajlo, oporučno je 1583. godine svoju imovinu namijenila mlađem sinu Stjepanu, budući da joj je stariji Bruno, u vrijeme kad je sastavljala oporuku,

¹¹⁹ Pasko Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivan August Kaznačić, Orsat Medo Pucić. *Izabrana djela*, pr. Slavica Stojan. Zagreb: Matica hrvatska, 2005: 111.

¹²⁰ Pasko Antun Kazali: 113.

¹²¹ Stjepan Krasić, »Vicko Paletin, prvi hrvatski istraživač Srednje Amerike.« *Dubrovnik 3/5* (1992): 9.

¹²² *Test. Not.* sv. 45, f. 205-206.

¹²³ Ilija Mitić, »O prvim Hrvatima u Južnoj Americi - u Peruu.« *Dubrovnik 3/5* (1992): 44, 46. Mitić spominje oporuku Marina Piccettija s otoka Lopuda, sastavljenu u mjestu Potosi, u Peruu, koji je bogatstvo stečeno u Novome Svijetu ostavio siromašnim i nemoćnim sunarodnjacima.

bio već mrtav. Međutim, i Stjepanova sudbina je u to vrijeme bila prilično neizvjesna, jer je, kako je izjavila oporučiteljica, vrlo davno otputovao prema Americi (put Indija) i otada joj se više nije javio. Potvrdi li se da on nije na životu, imovina je trebala biti proslijeđena Mariji, nezakonitoj kćeri njezina starijeg sina, pok. Bruna. U svakom slučaju, oporučiteljica je željela osigurati toj djevojci materijalnu pomoć prilikom udaje.¹²⁴ Pikutović Paulina, udovica Antunova, ostavila je u travnju 1595. godine oporučno svu svoju imovinu, pokretnu i nepokretnu, pa čak i novac koji je očekivala od sina iz Amerike (i koji joj je zasigurno s vremena na vrijeme stizao), kćeri Cvijeti, koja ju je dugi niz godina hranila i u svemu se za nju skrbila.¹²⁵

Neki su sinovi zaboravljali u dalekom svijetu svoje požrtvovne majke, udovice koje su ih s puno odricanja podizale. Zato je Anka, udovica Stijepa Pleho, u oporuci iz 1586. godine ostavila cijeli posjed, zajedno s kućom u kojoj je živjela u mjestu *Sub Incona*, nekoj Mariji, udovici Mata Radova, koja ju je hranila u mnogim godinama njezine bolesti, a ne vlastitome sinu.¹²⁶ Da je ta Marija nije uzdržavala, oporučiteljica bi bila umrla od gladi, kako je sama naglasila u oporuci. Izjavila je također da joj sin Antun ništa nije pomagao, *che sempre ha guadagnato gran dinari caminando il mondo, anzi contra me ha usato tanta crudeltà*. Sin je po svemu sudeći ostao u velikome svijetu, napustivši suprugu i djecu. Zato oporučiteljica obvezuje nasljednicu svojih dobara da osigura jednu sobu Mari, ženi njezina sina Antuna, u kojoj bi dotična mogla živjeti do smrti.

Slično su se ponijeli i dvojica sinova Pere, udovice Ivana Sjekaline, kćeri pok. Đura Đorele.¹²⁷ Dvojica sinova, Ivan i Đuro, koje je s mukom othranila i podigla i koji su od nje otišli prije mnogo godina, ne pomažu joj ni u čemu niti joj pišu, naglasila je u oporuci. Zato je svoj mali posjed, koji se sastojao od kućice i vrta, podijelila dvjema udatim kćerima Frani i Đivi, jer su obje za nju brižno skrebile. Jela Gaić, udovica Bartula s Lopuda, bila je bolesna, a sin joj nikada nije htio pomoći u njezinim potrebama. Priskakala joj je u pomoć kći Pera, koja joj je bila velika utjeha u bolesti. Zato je svojoj kćeri Jela ostavila kuću s malim vrtom, različite kućne potrepštine i jednu polusrušenu kuću s nešto zemlje, dok sinu nije ostavila ništa.¹²⁸

¹²⁴ *Test. Not.* sv. 46, f. 73-75.

¹²⁵ *Test. Not.* sv. 50, f. 22-23.

¹²⁶ *Test. Not.* sv. 47, f. 20-21.

¹²⁷ *Test. Not.* sv. 50, f. 55-55` (oporuka je objavljena 9. kolovoza 1596. godine).

¹²⁸ *Test. Not.* sv. 70, f. 110'-111` (oporuka je objavljena 25. svibnja 1678. godine).

Lopud u percepciji Marina Držića

Proučavanje oporuka bilo je potrebno dopuniti narativnim izvorima kako bi se barem dijelom mogao sagledati život lopudske svakodnevice. Posegnula sam i ovom prilikom za Držićevim komedijama, u kojima se više puta spominju žitelji Lopuda ili su njihovi akteri, te za zapisnicima kaznenoga suda, koji često donose priču.

Marin Držić percipira Lopud sredinom 16. stoljeća na takav način da postaje očito kako taj otok proživljava recesiju i da su vanjskopolitičke prilike smanjile njegov gospodarski uzlet i mnoge njegove stanovnike dovele na rub siromaštva. Nezbrinute žene na različite su se načine dovijale kako da prežive, pa Držić, iako ne apostrofira izravno Lopujke kao gradske prostitutke, problematizira moral nekih lopudskih žena dovodeći ga u pitanje. Sudska kaznena praksa doista otkriva da su u to vrijeme u trgovinu tijekom bile uključene žene i djevojke s otoka Lopuda. Kata Lopučka već je tridesetih godina 16. stoljeća vodila bordel u kojem je radila i vlastita joj kći Anica. Katino ime često se javlja u tom razdoblju u zapisnicima sudske kancelarije.¹²⁹ Neke od tih lopudskih žena živjele su u zloglasnoj Duičinoj ulici. Kad je Peru Ivana Godulića iz Duičine ulice istukao usred noći neki Ilija, po svoj prilici korisnik usluga koje su pružale žene iz Duičine, svjedočila je uz ostale i Jakomina Lopučka.¹³⁰ Ista Jakomina s Lopuda sudjelovala je u premlaćivanju Mare Antunove.¹³¹ Židovskom kurvom zvali su Niku Ivana mornara s Lopuda, koja je živjela u Garbinnoj ulici, također nastanjenoj prostitutkama.¹³² Jela Lopučka sudjelovala je u jednoj od čestih ženskih svađa u Duičinoj ulici, u kojoj su se međusobno optuživale za bolest sifilis (*mal francese*).¹³³ Marija Petrova s Lopuda prijavila je nekolicinu muškaraca koji su u noći 22. siječnja 1582. došli lupati na vrata njezine kuće u Garbinnoj ulici vrijeđajući je da je *rofijala* kćeri i da ima Židove u kući.¹³⁴ Groteskni realizam ženskih nadimaka kojim su obično bile stigmatizirane prostitutke nosila je Frana Simkova Pišavica s Lopuda.¹³⁵ Skandalozna praksa renesansnog Dubrovnikana spominje Lopujke i u nekim drugim

¹²⁹ *Lam. Int.* sv. 81, f. 30, f. 246°, za godinu 1532.

¹³⁰ *Lam. Int.* sv. 94, f. 9, za godinu 1549.

¹³¹ *Lam. Int.* sv. 117, f. 229, za godinu 1582.

¹³² *Lam. Int.* sv. 105, f. 138, za godinu 1565.

¹³³ *Lam. Int.* sv. 121, f. 13, za godinu 1586.

¹³⁴ *Lam. Int.* sv. 116, f. 61.

¹³⁵ *Test. Not.* sv. 41, f. 187°, za godinu 1560.

situacijama. Margarita s Lopuda tužila je 24. travnja 1553. godine Mariju Zjenicu *tovjernaricu*, od koje je zatražila nešto milostinje a ona ju je bacila na pod i istukla. To su svjedočili Stjepan, *bastah* i Kata *tovjernarica*, Lopučka.¹³⁶ Marija Lopučka iz Šiševičeve ulice svjedočila je u studenom 1565. godine da je Stanulu Đurovu *ispesta*o Guljelmo *crevljar*.¹³⁷ Đivana Milašica, dobro poznata stanovnica Grada pisaru kancelarije Kaznenoga suda, skupa s Marijom Lopučkom, svjedočila je na sudu 19. srpnja 1566. godine.¹³⁸ Jela s Lopuda, koja je živjela preko puta Mrtvog zvona, vrijeđala je i tukla Vicu Miloševu kad je ova tražila da joj vrati *faculet* kako bi se imala čime pokriti (vjerojatno glavu).¹³⁹

Recesija u trgovini i pomorstvu u drugoj polovici 16. stoljeća dovela je do propasti mnogih otočkih obitelji, pa su neke djevojke i mlađe žene s Lopuda potražile izlaz iz bijede u prostituciji. Nije isključen u ovim negativnim kvalifikacijama ni zajedljivi odnos Dubrovčana i Lopudana zbog zavisti i konkurencije u vrijeme kad je Lopud brojio nekoliko tisuća stanovnika, imao sedamdesetak brodova, te mnogo kapetana i brodograditelja.

Dživo u *Dundu Maroju* aludira na mogućnost da Dubrovčani u odsutnosti Lopudana seksualno iskorištavaju njihove žene.¹⁴⁰ Gotovo na isti način progovara Držić i u *Arkulinu* o Dubrovčanima koji dolaze na Lopud zbog žena kojima su muževi na moru: "E vazda s nekijem leuti dođu, ter mi počnu verstat; scijene da mogu štogodi od Lopudaka avancat, ter im para na Prijekom dunižat u Dubrovniku."¹⁴¹ Začudo, i priča o "lopudskoj sirotici", zasnovana na svjetskom folklorističkom fenomenu, a izazvana lokalnim skandalom stotinjak godina prije djelovanja Marina Držića, dovodi u pitanje moral jedne djevojke s Lopuda.¹⁴² Negativni gospodarski trend zahvatio je Lopud (kao što je, uostalom, i Republika ušla u stanje recesije u drugoj polovici 16. stoljeća) u stoljećima koja su se smjenjivala, a pratile su ga i krize morala, o čemu ilustrativno svjedoči pjesma o prostitutki s Lopuda, koju znamo u dvije verzije naslova *Lopučka Mare s igala* i *Pjesan Lopujkam*, pripisivana dvojici autora iz 18. stoljeća: Antunu Gledeviću i Ignjatu Đurđeviću.¹⁴³

¹³⁶ *Lam. Int.* sv. 113, f. 11.

¹³⁷ *Lam. Int.* sv. 107, f. 52.

¹³⁸ *Lam. Int.* sv. 107, f. 203.

¹³⁹ *Lam. Int.* sv. 113, f. 9, za godinu 1577.

¹⁴⁰ »Dundo Maroje.«, 1. čin, 9. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 387.

¹⁴¹ »Arkulin.«, 3. čin, 2. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 728.

¹⁴² Slavica Stojan, »Tragom lopudske sirotice u književnosti.« *Kolo* 4/9-10 (1994): 808-827.

¹⁴³ S. Stojan, *Vjerenice i nevjernice*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU i Prometej, 2003: 261-262.

Sami Lopuđani držali su da su njihove žene na rodnome otoku kao prave svetice, no dođu li u Grad, "otruju se kao o kugu".¹⁴⁴ Arkulin, naslovni lik Držićeve komedije, zaljubljen je u Anicu duga nosa s Lopuda. Budući da se Držić uvijek volio našaliti sa stvarnim ljudima, ponajprije suvremenicima i sugrađanima, književni povjesničari pretpostavili su da se u Ančici Lopujki, koja ima izrazito velik nos i nije osobito lijepa, krije kćer Toma Stjepovića Skočibuhe (Skočikimka) i sestra sina mu Vice, poznatih brodovlasnika i kapetana.¹⁴⁵ Tomo Stjepović Skočibuha izgradio je u to vrijeme reprezentativnu palaču na Pustijerni, nedaleko Gospe, vrijednu četiri tisuće zlatnih dukata, a njegov sin Vice dvorac Između tri crkve, što je zasigurno bio dovoljno jak razlog da ih Marin Držić stavi u komediju.¹⁴⁶

Zaključak

Lopudski testamenti otkrivaju mentalitet čovjeka suočena s nesigurnošću života, vlastitom smrću, kao i smrću bližnjih. U njima se iščitavaju ljudske sudbine, škrti životi siromašnih udovica, isluženih pomoraca i težaka, ali i imućnih neovisnih žena, nerotkinja ili onih koje su izgubile djecu, uspomene na vrijeme ispunjeno brigama, nemirom, strahom za preživljavanje, kao i trenuci preostali za razmišljanje o posljednjim stvarima koje je trebalo obaviti na izmaku života. Veliki broj usamljenih, starih i mladih udovica zasigurno je poticao specifični oblik ženske milosrdnosti vezan uz oporučno darivanje, ali i pobožnost. U njihovim oporukama, u desetine i prvine gotovo redovno su uključeni dubrovački *hospitali*. Onima na odlasku života pomagale su žene jednako ranjene i oštećene životnom sudbinom, prepoznavajući u njihovim tužnim dotrajavanjima i svoj završetak. Otočke udovice najčešće su bile na pomoći nemoćnim i bolesnim udovicama, osobito kada im se bližio čas smrti.

Lopudske žene nisu bile opterećene muškom linijom nasljedstva kao što su to bili stanovnici Grada i drugih područja Dubrovačke Republike. One su na završnici života ponajprije mislile na one od kojih su primile dobrotu i ljubav, bez obzira na to jesu li im oni bili bliži srodnici ili tek sumještani, ili pak na

¹⁴⁴ »Arkulin.«, 3. čin, 2. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 727.

¹⁴⁵ »Arkulin.«, 1. čin, 1. prizor, u: Marin Držić, *Djela*: 715.

¹⁴⁶ Frano Kesterčanek, »Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha-Bizzarro u Dubrovniku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4-5 (1955-1956): 235-244.

članove obitelji koji su ih zadužili spremnošću i dobrovoljnim skrbništvom. U tom smislu lopudski testamenti na osobit način otkrivaju odnose unutar obitelji, prije svega odnos žene prema mužu i obratno, odnos roditelja prema djeci i djece prema roditeljima, prema snahama, unučadi i nećacima, prema braći i sestrama, kao i prema kućnoj posluzi.

Lopudski ženski testamenti pokazuju oporučiteljice kao neovisne nositeljice i kreatorice obiteljskog života, kao domaćine kuća, posjednice i poduzetnice i njihovu samosvojnu ulogu u toj otočkoj sredini. Budući da je muž plovio, žena je morala ispunjavati obveze domaćina (plaćanjem različitih dadžbina i sličnih obveza prema državi i crkvi), ali je i njena stvarna pozicija u kući i obitelji bila drukčija od one koju su imale žene u obiteljima pomoraca iz drugih područja Republike. Lopudske žene, za razliku od njih, imale su slobodu izbora, iskazivanja vlastite volje i raspolaganja imovinom.

Lopudski ženski testamenti otkrivaju da su se mnoge lopudske udovice preudavale za muškarce iz drugih područja Republike, pa čak i za strance. Dolazak muškarca u ženinu kuću i na njezino imanje stavljaio je i ženu i muškarca u drukčiju poziciju unutar obiteljske zajednice.

Osobite je posljedice na život na Lopudu ostavila pomorska tragedija kršćanske flote Karla V. pred Alžirom. Mnogi su očevi obitelji i mnogi sinovi izginuli ili završili u ropstvu. Ta tragična bitka, kao i ostali dramatični susreti s Turcima i turskim piratima na moru bili su živo prisutni u lopudskoj svakodnevnici, o čemu svjedoče pojedini izrazi i nazivi koje koriste žitelji otoka, kao i njihovi nadimci. Oni upućuju na život na brodu i na moru, život izložen opasnostima, ratovanju i stalnom korištenju oružja. Sve se to da naslutiti i u lopudskim oporukama, osobito onima iz druge polovice 16. stoljeća.

Veliki broj samih i već ostarjelih žena svjedoči i o činjenici da su se Lopudani kao iskusni pomorci vrlo rano otiskivali na stranim, a moguće i vlastitim brodovima, na dalek i neizvjestan put do Amerika. Neki su se u Novome svijetu zadržavali ili čak tamo trajno ostajali, skrbeći i dalje za obitelj koja je ostala na Lopudu. Bilo je i onih koji su zaboravljali svojtu na rodnome otoku, ili pak nestajali zauvijek u južnoameričkim prostranstvima. Lopudske ženske oporuke svjedoče povijesno uporište i vjerodostojnost drevne krilatice "trista Vica udovica", uvjetovane ovisnošću o moru i njegovim izazovima, ali i iskustvom nemirnih povijesnih vremena u kojima su se našli žitelji ovoga otoka.

**THE ISLAND OF THREE HUNDRED WIDOWS:
EVERYDAY LIFE OF LATE-SIXTEENTH CENTURY
LOPUD**

SLAVICA STOJAN

Summary

Drawing on female wills, the article aims to reconstruct the everyday life (of the women) of Lopud in the latter half of the sixteenth century. With husbands at sea, these determined women, in addition to the traditionally allotted tasks, took upon themselves the burden of responsibilities in and outside the family and household (estate and household governing, fiscal and other expenditures, etc.). In comparison to elsewhere in the Republic of Dubrovnik, the women of Lopud enjoyed greater freedom in making decisions and expressing their own will when dealing with property matters. Their insightful wills depart from the traditional patriarchal patterns, representing their testators as independent self-willed women who followed their own inclinations and affection regardless of whether the bequests concerned their kin or fellow-citizens.

Unsuccessful naval operation Emperor Charles V had taken against Turkish corsairs off the shores of North Africa proved a most devastating blow to this small island community, as it brought death or slavery to many men who sailed aboard the ships of the Christian fleet.

A large proportion of solitary and elderly women in the island population testifies to the fact that experienced Lopud mariners early set out on long and adventurous voyages to Americas. Having settled in the New World on a temporary or permanent basis, most men continued to support their families back home.